

Trojanowska, Anna / Wysakowska, Beata

Sesja naukowa Polska prasa naukowa czasu zaborów jako źródło do historii nauk o przyrodzie

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 50/3-4, 324-328

2005

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

kupienia w Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie przy ul. Freta 16, w cenie 19 zł., można ją także zamówić korespondencyjnie.

Małgorzata Sobieszczak-Marciniak
Muzeum Marii Skłodowskiej-Curie
Warszawa

SESJA NAUKOWA
POLSKA PRASA NAUKOWA CZASU ZABORÓW
JAKO ŹRÓDŁO DO HISTORII NAUK O PRZYRODZIE

W dniu 19 maja 2005 r. odbyła się w Warszawie sesja zorganizowana przez Sekcję Historii Chemii i Farmacji Instytutu Historii Nauki PAN. Tematem sesji była *Polska prasa naukowa czasu zaborów jako źródło do historii nauk o przyrodzie*.

Przewodnicząca sesji Halina Lichocka po powitaniu gości w krótkim wstępie podkreśliła rolę prasy naukowej, która w dobie zaborów umożliwiała przekaz informacji ponad podziałami politycznymi, a obecnie, jako dziedzictwo myśli naukowej minionych czasów, pozwala na komunikację między pokoleniami.

Pierwszym wystąpieniem był referat Teresy Ostrowskiej *Krótki przegląd XIX-wiecznej prasy zawierającej materiały do historii nauk medycznych*. Autorka scharakteryzowała polskie XIX-wieczne czasopisma, na łamach których publikowano prace poświęcone zagadnieniom medycznym. Zaznaczyła, iż czasopisma te powstawały głównie jako wydawnictwa towarzystw naukowych i uczelni; taki charakter miały m.in. „Roczniki Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk”, „Pamiętnik Lekarski Warszawski” „Roczniki Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, „Klinika” „Gazeta Lekarska” czy „Roczniki Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego”. Prelegentka zwróciła również uwagę, że bezcennym kluczem do publikacji medycznych jest *Polska bibliografia lekarska XIX wieku* Stanisława Konopki.

W kolejnym referacie Jerzy Pawłowski przedstawił *Polskie periodyki naukowe okresu zaborów jako źródło do historii zoologii w naszym kraju*. Autor zaznaczył, że czasopisma o profilu zoologicznym powstały na ziemiach polskich dopiero po I. wojnie światowej. W pierwszej połowie XIX w. nie było polskich periodyków ukierunkowanych na nauki zoologiczne ani też polskich towarzystw naukowych o takim profilu. Z tych przyczyn w okresie zaborów publikacje poświęcone tematyce zoologicznej ogłaszano na łamach czasopism ogólnonaukowych i przyrodniczych np. w ukazującym się od 1820 r. „Sylwianie” i wydawanej od lat 40. XIX w. „Bibliotece Warszawskiej”. Referent zaznaczył też, iż każde czasopismo naukowe zawiera niejako opracowane już materiały do historii danej dziedziny nauki, np. biografie i nekrologi uczonych, bibliografie, sprawozdania

z działalności instytucji, z wypraw badawczych, spisy kolekcji. etc. Przegląd zawartości tego typu materiałów, dotyczących historii nauk zoologicznych, dominował w przedstawionej przez prelegenta charakterystyce czasopism takich jak m.in. „Sylwan” „Przyroda i Przemysł”, „Sprawozdania Komisji Fizjograficznej”, „Kosmos”, „Kronika Przyrodnicza”, „Biblioteka Warszawskiej”, „Pamiętnik Fizjograficzny” „Wszechświat”, a także kalendarzy i prasy codziennej.

Inne spojrzenie badawcze na czasopisma naukowe doby zaborów przedstawił Tomasz Majewski w referacie *Botanika w warszawskich czasopismach „Pamiętnik Fizjograficzny” i „Wszechświat”*. Omawiając wymienione czasopisma zwrócił uwagę na tworzących je ludzi – przedstawił członków redakcji i scharakteryzował ich zainteresowania naukowe oraz publikacje. Porównując oba periodyki T. Majewski zaznaczył, że w skład obu redakcji wchodziło często ci sami uczeni, jednak charakter czasopism był inny. W „Pamiętniku” ukazywały się oryginalne prace polskich badaczy, natomiast „Wszechświat” stanowił niejako dopełnienie „Pamiętnika” – miał charakter popularyzatorski; publikowano w nim więcej doniesień z prasy zagranicznej, prac przeglądowych i drobnych notatek florystycznych. Oceniając omawiane czasopisma jako źródła do historii nauk botanicznych prelegent podkreślił, że zawierają one wartościowe materiały dokumentujące ważny dla nauk przyrodniczych okres, w którym powstawały i ścierały się różne teorie kształtując podstawy nowoczesnych nauk przyrodniczych.

Drugą część sesji rozpoczął Marcin Dolecki referatem *Dyskusje o budowie atomu na łamach czasopisma „Wszechświat”*. Autor wymienił wydzielone przez redakcję tego periodyku obszary tematyczne, w których zamieszczano teksty dotyczące budowy atomu i omówił te tematy, które stały się przedmiotem dyskusji w publikacjach zamieszczanych we „Wszechświecie”. Były to: teorie elektromagnetycznego i eterowego pochodzenia masy, model rodzynekowy Josepha Johna Thomsona oraz propozycja Johna Nicholsona.

Kolejne dwa referaty Katarzyny Górskiej oraz Beaty Wysakowskiej dotyczyły „Czasopisma Towarzystwa Aptekarskiego”. Było to sprofilowane pismo zawodowo-naukowe. Ukazywało się we Lwowie od 1871 r. jako organ stowarzyszenia zawodowego Galicyjskiego Towarzystwa Aptekarskiego i utrzymało się na rynku wydawniczym z przerwami aż do 1939 r.

Magdalena Wierzyńska – w zastępstwie autorki Katarzyny Górskiej – wygłosiła referat „*Czasopismo Towarzystwa Aptekarskiego (1871–1882) jako wysokiej klasy pismo naukowe o poziomie europejskim*”. Przedstawiła w nim charakter i zadania pisma oraz jego realizację przez kolejnych redaktorów – Władysława Tepe, Bronisława Radziszewskiego, Juliana Grabowskiego, Ernesta Bandrowskiego oraz Mieczysława Dunin-Wąsowicza. Głównym celem pisma była popularyzacja polskich i zagranicznych osiągnięć naukowych w praktyce aptekarskiej. Przeprowadzone w tym aspekcie badania ukazały ogromne znacze-

nie pisma dla rozwoju polskiej farmacji i życia zawodowego aptekarzy w II połowie XIX w. Autorka zwróciła uwagę na kwestię wykorzystania czasopiśmiennictwa zagranicznego, co stanowiło jedną z form łączności z nauką europejską.

Z kolei Beata Wysakowska w referacie *Mieczysław Dunin-Wąsowicz jako redaktor „Czasopisma Towarzystwa Aptekarskiego”*. Jego wkład do rozwoju nauk farmaceutycznych w Polsce, nakreśliła tło historyczne powstania pisma oraz scharakteryzowała działalność redakcyjną Mieczysława Dunin-Wąsowicza w latach 1877–1883. Objęcie przez niego redakcji przyczyniło się do podniesienia rangi czasopisma. Urozmaicił jego tematykę oraz zamieścił w nim kilkadziesiąt własnych prac – początkowo z chemii i farmakognozji, w okresie późniejszym z toksykologii (stanowiły one ponad 40% wszystkich publikacji). Periodyk dostarczał wiele informacji naukowych. W szerokim zakresie wykorzystywał piśmiennictwo zagraniczne, co przybliżyło czytelnikom dokonania nauki światowej i świadczyło o szybkiej recepcji najnowszych jej osiągnięć. Dokonania Mieczysława Dunin-Wąsowicza nie zostały dotychczas wystarczająco zauważone w polskiej historiografii farmaceutycznej, a przecież jego osiągnięcia na polu nauk farmaceutycznych były imponujące. Położył zasługi w rozwoju naukowym farmakognozji, bromatologii, toksykologii, w akademickim kształceniu farmaceutów we Lwowie oraz w działalności wydawniczej.

Na zakończenie sesji dr Anna Trojanowska przedstawiła referat *Kumys i kefir – rozważania na łamach polskich czasopism medycznych drugiej połowy XIX w.* Moda na kuracje kumysowe i kefirowe, która zapanowała w Europie od lat 60. XIX w. zaowocowała powstaniem publikacji poświęconym napojom z fermentowanego mleka. W pracach tych poruszano szereg zagadnień dotyczących m.in. sposobów otrzymywania kumysu i kefiru, dietetycznych i leczniczych właściwości, badań nad ich składem chemicznym oraz nad procesami fermentacji. Polscy przyrodnicy jako jedni z pierwszych zainteresowali się tą tematyką. W latach 60–80 XIX w. na łamach polskich czasopismach medycznych, głównie w „Gazecie Lekarskiej” „Przeglądzie Lekarskim” oraz w „Wiadomościach Farmaceutycznych” publikowali prace omawiające zarówno obce – głównie rosyjskie badania nad kumysem i kefirem, jak również przedstawili wyniki własnych poszukiwań, czego przykładem może być artykuł Leona Nenckiego i Aleksandra Fabiana zamieszczony w 1887 r. w „Gazecie Lekarskiej”, w którym autorzy omówili swoje badania nad składem chemicznym oraz mikroflorą kumysu i kefiru.

Dyskusja, która nastąpiła po wygłoszonych referatach została zdominowana przez problem braku ścisłego zdefiniowania, czym była w okresie zaborów nauka polska. Wanda Grębecka zauważyła, iż każdy z zaborców stosował inną politykę i stwarzał inne warunki dla rozwoju instytucji naukowych. Dzięki liberalizmowi zaborcy rosyjskiego w pierwszych dekadach XIX w. mogły się rozwijać ośrodki naukowe Wilna, a wydawany wówczas „Dziennik Wileński” stał się ważnym źródłem materiałów z zakresu historii nauk przyrodniczych. Natomiast

w Galicji złagodzenie polityki wobec nauki polskiej nastąpiło dopiero po uzyskaniu przez nią autonomii. Mimo braku możliwości realizowania wspólnej dla ziem polskich koncepcji rozwoju nauki, przepływ informacji naukowych między zaborami był możliwy dzięki czasopismom, w których zamieszczane publikacje autorów pochodzących z różnych zaborów.

Kontynuując rozważania nad przypisywaną nauce narodowością zastanawiano się także, kim byli ówczesni polscy uczeni; dla kogo pracowali – na rzecz zaborców i innych obcych państw; czy przypisywana im polskość zależy od miejsca ich zamieszkania, obywatelstwa, narodowości, czy też języka, w którym publikowali swoje prace. Dyskusja, w której wzięli udział W. Grębecka, H. Lichočka, J. Pawłowski, R. Mierzecki, doprowadziła do konkluzji, iż przez obcych polscy uczeni najczęściej byli klasyfikowani według kodu obywatelstwa i do dziś w nauce światowej funkcjonują jako Rosjanie, Niemcy lub Austriacy. Przykładem może być polski botanik Józef Jundziłł uważany za rosyjskiego uczonego. Dyskutanci doszli też do wniosku, iż w związku ze zmiennymi dziejami polskiego państwa i polskich instytucji naukowych należałoby stosować określenie „nauka w naszym kraju” zamiast „nauka polska”.

Drugim poruszonym w dyskusji problemem było wartościowanie źródeł historycznych. Z referatu J. Pawłowskiego można było zrozumieć, iż dla historyka nauki największą wagę przedstawiają materiały, które zostały już opracowane – zestawienia bibliograficzne, biografie, sprawozdania z działalności etc., a nie oryginalne prace uczonych, które wg W. Grębeckiej, są podstawowym źródłem dla historyka nauki. W odpowiedzi na tę uwagę J. Pawłowski zaznaczył, że każde z czasopism wydawanych przez dłuższy czas obrasta w materiały już opracowane, a źródłem dla historyka mogą być materiały „w różnym stadium obróbki”.

Prezentująca wydawnictwo *Roczniki prasy polskiej* Grażyna Wrona zwróciła uwagę na nieścisłość terminologiczną, jaką jest zaliczanie przez historyków nauki czasopisma „Wszechświat” do czasopism naukowych, podczas gdy historycy prasy uważają go za popularnonaukowy periodyk. Podkreśliła również, że dla badań historycznych istotne są wskaźniki procentowe charakteryzujące profil wydawnictwa. W odpowiedzi na tę uwagę H. Lichočka zauważyła, iż trudno przeprowadzić ścisły podział, gdyż w niektórych XIX-wiecznych czasopismach publikowano zarówno prace popularnonaukowe jak również naukowe, a historycy nauki nie mogą ograniczyć swoich badań jedynie do naukowych czasopism, i kierują się charakterem konkretnej publikacji. Jan Majewski zwrócił uwagę, że również we współcześnie wydawanych czasopismach farmaceutycznych pojawiają się zarówno doniesienia naukowe, jak również omawiane są sprawy zawodowe.

Innym wątkiem dyskusji na temat udziału towarzystw naukowych w wydawaniu czasopism była kwestia finansowania wydawnictw. Na przykładzie czasopism farmaceutycznych „Pamiętnika Farmaceutycznego Wileńskiego” i „Pamiętnika Farmaceutycznego Krakowskiego” H. Lichočka zauważyła, że brak mecenatu władz niejednokrotnie zaważył na działalności wydawniczej towarzystw

i doprowadził do upadku czasopism, które w ówczesnych warunkach nie miały możliwości utrzymywania się jedynie ze składek członkowskich i opłat prenumeratorów. J. Pawłowski dodał, że warunki ekonomiczne zaważyły na rozwoju nauki, czego przykładem może być rozwój towarzystw naukowych na terenie zaboru austriackiego, gdzie po upadku powstania styczniowego idące na ustępstwa władze zaczęły dotować badania naukowe i czasopisma. Inaczej wyglądała sytuacja w Poznaniu i na Pomorzu, gdzie wcześniej rozwinęły się tradycje zrzeszania.

Na zakończenie dyskusji Wanda Parnowska nawiązując do referatu na temat kumysu i kefiru zauważyła, że w drugiej połowie XIX w. powstało w Polsce pierwsze nizinne sanatorium leczenia chorób płuc w Otwocku, w którym stosowano kuracje kumysowe. Nasuwa się refleksja, iż w tym okresie medycyna była bliższa naturze niż obecnie. Konkludując W. Parnowska podkreśliła potrzebę czerpania wiedzy historycznej z różnych źródeł oraz integracji różnych dziedzin nauki.

Anna Trojanowska

Beata Wysakowska

Sekcja Historii Chemii i Farmacji

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

ZEBRANIE SEKCJI HISTORII BOTANIKI
POLSKIEGO TOWARZYSTWA BOTANICZNEGO
(KRAKÓW, 11 IV 2005)

W dniu 11 IV 2005 odbyło się zebranie Sekcji Historii Botaniki Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Tradycyjnie już spotkanie odbyło się w podziemiach Collegium Śniadeckiego Instytutu Botaniki UJ. Po ogłoszeniu kilku zbliżających się wydarzeń przedstawiono trzy referaty. Wszystkie one wpisywały się w tematykę badań nad poznaniem roślinności i życiorysami uczonych działających na kresach wschodnich w wiekach XVIII i XIX.

Szeroko na temat badań w Polsce czasu rozbiorów i w okresie porozbiorowym na kresach traktował pierwszy referat, przedstawiony przez Wandę Grębecką, zatytułowany: *Główne założenia grantu *Dzieje poznania granicy florystycznej pomiędzy Europą wschodnią i Zachodnią przez polskich botaników XVIII / XIX w.** Tematyka referowanego grantu dotyczyła obszaru wschodnich pograniczy dawnej Polski, jako terenów słabo wtedy poznanych. Tym cenniejsze są zatem wszelkie informacje na temat prowadzonych wówczas badań, zwłaszcza jeśli wziąć pod uwagę znaczenie wyników badań historycznych dla poznania dynamiki i historii roślinności jakiegoś obszaru. Zostało to zresztą podkreślone podczas dyskusji po referacie, z zaznaczeniem jednak, że wnioskowanie na podstawie danych historycznych nie jest łatwe. Pogranicza stanowią